

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLÎ İKTİSADININ OLUŞUMUNDAKİ ETKİSİ

Dr. Fahriye EMGİLİ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma sürecini hızlandıran ve besleyen, çok sayıda tarihî etken bulmak olanaklıdır. Bu etkenlerin en güçlülerinden birisi de, 30 Ocak 1923'te imzalanan ve bu tarihten sonra uygulanmasına başlanan zorunlu göç, mübadele olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu göçün Türkiye'nin toplumsal, kültürel, siyasî ve iktisadî gelişme süreçlerine etkisi çok daha kapsamlı ve derindir.

Bu çalışma ile de amaçlanan, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye'nin millî iktisat yaratmadaki etkilerini incelemek ve bu sürece olumlu, olumsuz- katkılarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti, göç, millî iktisat.

THE EFFECT OF TURKISH- GREEK POPULATION EXCHANGE ON THE FORMATION OF NATIONAL ECONOMY

Abstract

It is possible to get many historical factors that accelerate and support the nationalisation process of Turkish Republic. One can claim that one of the strongest factors is the Population Exchange agreement signed on 30th January, 1923 and started to be applied then. Doubtlessly, the effect of that migration on Turkey's social, cultural, political and financial development processes is more comprehensive and deeper.

---

* Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı.

The objective of this study is to analyse the effects of Turkish-Greek population exchange on the formation of national economy and to introduce the positive and negative contributions of them on the process.

Key Words: Turkish- Greek Population Exchange, Turkish Republic, migration.

GİRİŞ

Modern millet devletlerin yaratılması, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarına damgasını vurdu. Birinci Dünya Savaşı ve birlikte eşi görülmemiş sayıdaki ölümler ve nüfus hareketlerinin ardından, savaş sonrası dönemde ve Lozan esnasındaki görüşmeler birbirleri ile çatışan kaygıları; homojen bir nüfusa sahip olan bağımsız millet devletlerin kurulmasını destekler nitelikteydi. Nitekim 1923'te Lozan'da barış görüşmelerinde karışık bir nüfusun yaşadığı yerleri bölen sınırların çizilerek millî sınırların belirlenmesi gündeme gelmiş ve 30 Ocak 1923'te nüfus değişimi sözleşmesiyle sonuçlanmış olan görüşmeler "Yunan ve Türk Nüfusun Mübadelesi'ne Dair" idi. Bu Sözleşme uyarınca, Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesiyle yerlerinden edilen yüz binlerce insan toplumsal çevrelerini ve statülerini dolayısıyla da mesleklerini yitirmişlerdi. Bu çalışmada, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin yarattığı iktisadî sonuçları Türkiye açısından incelemek amaçlanmaktadır. Ekonomi üzerindeki etkiler, iki ülke için de büyüktür, fakat mübadeleye dâhil olan toplulukların farklı nitelikleri, bu etkilerin de farklı türden olmasına sebep olmuştur. Mübadelenin Türkiye açısından etkileri ele alınarak, Türkiye'nin millî bir iktisat yaratma sürecindeki olumlu, olumsuz katkılarını örneklerle ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasında, Millî Mücadele'den sonra gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Anadolu'da yaşayan 1.200.000 civarında Anadolu Rum'unun ve Yunanistan'da yaşayan 400.000 civarındaki Rumeli Müslüman'ının zorunlu değiş tokuşu, göç edenler açısından kargaşa ve mutsuzluk yaratmanın yanı sıra, iki ülkenin toplumsal, siyasî ve iktisadî dokusunda önemli dönüşümler meydana getirmiştir.

Mübadele öncesinde finans, sanayi ve ticaret büyük oranda Hıristiyan nüfusun, yani Rumların ve Ermenilerin elinde olduğundan, zorunlu göç sonucunda Türkiye girişimci sınıfını kaybetmiştir. Tüccarların ve işadamlarının ticaret merkezi olan kıyı şehirlerden gitmesi, ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Mübadele ile yitirilen tarım uzmanlarının yerine, yenisi hemen bulunamadığı için tarım ürünü ihracatı da darbe yedi. Öte yandan, ortaya çıkan bu olumsuzluklara karşın, giden mübadillerin yarattığı boşluk terk edilmiş işyerlerini sahiplenen Türk girişimcilerine de fırsat yaratmıştır.

Türkiye'ye gelen mübadiller yoğun olarak Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Manisa, Niğde, Mersin, Samsun'a yerleştirilmişlerdi. Buraları Rum azınlığının çok önemli bir güç olarak yıllardır var olduğu yerleşimlerdi. Çoğunlukla tarımla uğraşan mübadiller bu şehirlerde yaşayan Rumların ayrılışıyla ortaya çıkan boşluğu ne denli doldurabileceklerdi, bu başlı başına sorun olmuştur.

Yoğun göç hareketleri sonunda Türkiye'yi terk eden Rumların iktisat alanında; ticaret ve hizmet sektöründe yarattığı boşluğu gelen mübadillerin doldurması beklenmekteydi²⁸ (Ökçün, 1971: 402, 421). Ancak, bu beklenti istenilen şekilde olmamıştır. Çünkü mübadele ile Yunanistan'a giden Rumların büyük çoğunluğunu; tüccar, sanayici, sanatkâr, serbest meslek grubundan olanlar oluşturmaktaydı.²⁹

---

²⁸ Siyasî ortamdaki radikal değişikliklere rağmen, eski iktisadî ilişkiler geçici bir tahribattan sonra yeniden kurulmuş, yani eski yapı geri gelmiştir. O halde, gerek üretimdeki büyüme gerek ülkeyi terk eden azınlıkların boş bıraktıkları toprakların yeniden ekilmesi, eski ekonomik ilişkiler örtüsünün yeniden ortaya çıkmasına bu anlamda olanak sağlanmıştır. Misak-ı İktisadî başlığı altında görüşülen konularda göçmenler ile ilgili kararlar da vardır. Tüccar grubu esaslarının ticaret ile ilgili maddeleri şöyledir: 1. madde: "Rumeli vb. yerlerden göç eden kabiliyet ve bünyelerine ve mesleklerine uygun yerlerde iskân edilmeleri için derhal uzman komisyon oluşturmak, gelecek göçmenlerin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emval-i metrukeye ait arazi-i sairenin icarında kuyud-u ihtidaiye vaazı ve bunun Hükümete telgraf ile arzı." ; Çiftçi göçmenlerin iktisadi esasları içindeki çiftçilere ait 6. maddede: "Ülkemize gelmiş ve gelecek göçmenlerin düzenli bir şekilde geldikleri yerin iklim ve arazisi ziraat usulleri ve mahsulâtının türleri göz önünde alınarak ona göre iskânları ve özellikle bugün uygun olan köylere tevzii" gibi kararlar alınmıştır.

²⁹ 1912 ile 1923 arasında Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumların sayısı yaklaşık olarak bir milyondur. 1923-1926 yılları arasında 1.200.000 Rum, 400.000 Müslüman'la değiştirildi. 1914-1925 tarihleri arasında Türkiye'den bir milyonu aşkın Rum göç etmiştir. Bunların 800.000'i sanat ve ticaretle uğraşanlar oluşturmaktaydı.

Gelen mübadiller, değişik toplumsal katmanlara mensuptular. Kentli, kasabalı ve köylü göçmen grupları içerisinde çiftçi, memur, zanaatkâr tüccar, işçi, doktor, polis, postacı, öğretmen, terzi, saraç, oduncu, şoför, fırıncı, marangoz, kayıkçı, kunduracı gibi değişik meslek mensupları bulunuyordu. Yine de gelenlerin büyük çoğunluğu kırsal kesimden idi. Bu yüzden bu nüfus değişiminin iki toplum üzerindeki etkisi sayısal ağırlıkları sebebiyle değil, Türkiye'ye gelen mübadillerin niteliği arasında da fark olduğu için orantılı değildi (BCA, 76.31.21; Ladas, 1932: 442; TBMMZC, 1979:59; Pentzopolus, 1962:102).

Öyle ki, Türkiye'den giden Rumların sayısının gelen Müslümanlardan iki kat fazla olmasının Türkiye'ye daha fazla bir hareket alanı sağladığı görüşü vardır. Türkiye'nin giden göçmenlerden geriye daha fazla arazisi olması nedeniyle, gelen mübadilleri iskân konusunda işinin daha kolay olduğu görüşü yaygındır (Ladas, 1932: 708).

Aksine, Türkiye'de mübadillerin yerleştirilmesi meselesi pek kolay değildi. Birincisi, Türkiye 1919-1922 tarihleri arasında savaş alanıydı ve ülke adım adım işgali yaşamıştı. Mübadiller Türkiye'ye gelmeye başladıklarında Yunan ordusunun geri çekilişi ve savaş ile yaşanan tahribat izleri büyük oranda hissedilmekteydi. Olaya, 1923 yılının koşulları açısından bakıldığında mübadillerin gerek iskânlarının gerçekleştirilmesinde, gerek iktisadî olarak değerlendirilmesinde yapısal engeller ortadaydı.

Sunulan emeğin sadece %15'inin Türkler, sermayenin %50'sinin ve işgücünün %60'ının Rumlar tarafından sağlandığı bir ortamda mübadelenin uzun dönemde iktisadın millileşmesine yönelik olumlu katkısı olmasına karşılık "kısa dönemde Türk iş hayatı ve sanayi gelişmesi üzerindeki olumsuz etkileri olacağı açıktı." (Korum, 1982: 65; Kurmuş, 1974: 108-112; Kazgan, 1999: 65)

On bir milyonluk Türkiye nüfusundan yaklaşık 1.200.000 kişilik bir kitlenin ayrılması Türkiye iktisadının bütün sektörlerinde önemli

---

Türkiye'den göç eden bir milyon Rum'un yarısından fazlasını tarım kesimi dışından gidenler oluşturmaktaydı. Pentzopolus'a göre: "*Küçük Asya mültecilerinin içinde tacir, hekim, hukukçu, perakende satıcı, zanaatkâr ve her türden işçilerin oranı oldukça yüksekti. Serbest meslek sahibi ve zanaatkârların sayısı, çoğunlukla Bulgaristan ve Trakya'dan gelmiş olan çiftçilerin sayısını aşmaktaydı.*"

üretim düşmesine ve iktisadî açıklara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tanınmış bazı sanayi kuruluşları mübadeleden sonra gerileme işaretleri vermeye başlamıştı. Bu sanayi kuruluşları, incir paketleme sanayi, zeytinyağı sanayi olarak sıralanabilir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret faaliyetlerinin büyük çoğunluğu da Rumların elindeydi. Rumların ayrılmasıyla dış ticaret en düşük düzeyde seyretmişti. Ayrıca kentli Rum nüfustan Yunanistan'a gidenlerle beraber berberlik, terzilik, kunduracılık, manifaturacılık, halıcılık, ipekçilik gibi iktisadın en önemli dallarında bir boşluk ortaya çıkmıştı.

Meselâ, Mudanya ve Tirilye'den giden Rumlar zeytin, üzüm ve sebze tarımıyla ve şarap, rakı üretimi yaptıkları, balıkçılık ve dokumacılıkla uğraşmaktaydılar. Gelen mübadiller de iskân edildikleri Mudanya ve Tirilye'de bu tarımsal faaliyetleri sürdürdüler. Bölgedeki zeytin ağaçlarının günümüzdeki varlığı bunu desteklemektedir. Ne var ki bu sürekliliğe karşın yine Tirilye ve Mudanya'da ipek ve kumaş üretiminde dikkate değer bir düşüş yaşanmıştı. Ayrıca, mübadele sonrası ilerleyen yıllarda dutçuluk ve ipek böcekçiliğinin üretimi tercih edilmeyen bir sektör olmuş ve bunlar zamanla terk edilmişti. İpek böcekçiliği ve dutluklardan kalan yerler bir kısım meyve sebze ekimi ve çoğunlukla da zeytinlik olarak kullanılmıştır (Karakoç, 2009:188-189).

Tarımsal uğraşı alanlarından ayrılan Rumların sayısı, kent kökenlilere göre daha düşüktü. Özellikle Doğu Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hasat edilmemiş ürünler tarlalarda, bağlarda kalmıştı. Bu durumun mübadeleyi izleyen yıllarda da devam edecek olması Arı'ya göre "zararın ve ürün düşüşünün, gelecek yıllara da yayılarak sürmesi anlamına geliyordu." (Arı, 2009:153)

Özellikle Doğu Akdeniz'in önemli ticaret merkezlerinden olan İzmir, savaş sonrası neredeyse kül olmuştur. Buradaki ticaretle uğraşan kesimin mübadele ile göç etmesi, tarım ihracatına bir darbe indirmişti. Arı'nın saptamasıyla kayıplara karşın bu durum, ekonomide millî politikaların uygulamasına fırsat vermiştir (Arı, 1999, 12-14).

Dönemin acil çözüm bekleyen sorunları içinde, mübadillerin bir an önce kendi kendine yeten ve üretken bir grup haline getirilmesine öncelik verilmesi anlaşılır bir durumdu. Bu amaçla, çiftçi mübadiller uğraşları göz önünde bulundurularak kırsal kesime yerleştirilmişlerdi (Ökçün, 1971:372, 402). Türk hükümeti mübadilleri biran önce üretici

duruma getirmek için onlara tarım aletleri, tohum ve diğer araç-gereçleri dağıtarak iktisadî yapı ile bütünleştirmeye çalıştı. Böylece, Türkiye'ye gelen mübadiller de tütün gibi iktisadî becerilerini de Türkiye'ye aktarmışlardır (BCA, 18.82.12).

Mübadiller için Türkiye'de 64 köy kurulmuştu. Bu köylerin kuruluşunu sadece mübadillerin barınma sorununa çözüm bulma amaçlı düşünmemek gerekir. Çünkü mübadiller için oluşturulan köyler aynı zamanda onların tarımsal uğraşlarını sürdürebilecekleri yerleşim alanlarıydı. Kuşkusuz mübadillerin Türkiye'ye taşınma ve yerleştirilmeleri sürecinde nasıl geçinecekleri meselesine de çözüm bulunması ön koşuldu.

Ancak bütün bu çabalara rağmen Türkiye, mübadilleri ekonomiy-le bütünleştirecek düzenli bir plana sahip değildi. Tam olarak ne yerel endüstrinin olanakları değerlendirilebilmişti ne de mübadillerin uğraşlarına göre belli bölgelere yerleştirilmesi gerçekleştirilebilmişti (BCA, 272.00.11: 76.31.21). Mübadillerden küçük ticaret ve zanaatkârlık ile uğraşanların kentlerde yoğunlaştıklarını söyleyebiliriz, fakat hiçbir sermaye ve girişimciliğe sahip olmayanlar için durum pek de iç açıcı değildi.

Amerikalı diplomat Raymond Hare tarafından hazırlanan raporda, Türkiye ve Yunanistan açısından nüfus mübadelesinin yarattığı iktisadî ve siyasî sonuçlar şöyle değerlendirilmiştir: *"Genel bir durum muhasebesi yapmak gerekirse, [nüfus mübadelesinden] Yunanistan'ın ekonomik açıdan karlı çıkarken, siyasal açıdan zarar ettiği ve Türkiye'nin ise siyasal açıdan karlı çıkmasına karşın, ekonomik açıdan kayıplar verdiği söylenebilir."* (Aktar, 2004:20)

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Müslümanların büyük kısmı yukarıda da bahsedildiği gibi çiftçilikle uğraşan kesim ve köylülerdi.

Giden Rumlarla gelen Müslümanlar arasındaki sosyolojik, iktisadî farklılık, TBMM'de yapılan görüşmelerdeki eleştirilere ve Mübadele İmar ve İskân Vekillerinin konuşmalarında da yer bulmaktadır. Mübadele, İmar ve İskân vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, TBMM'de eleştirilere verdiği cevapta, durumu şöyle özetlemekte:

"İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin şerâiti hayatiye ve iktisâdiyesi, müsavî değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin ekseriyeti azimesi köylüdür, giden-

lerin ekseriyeti azimesi şehirlidir. Böyle mütefavit nispetler arasında iskân yapmak imkânı takdiri âlinize terk ederim." (TBMMZC, 1975:43)

Tarımsal uğraşları her ne kadar onların devlete yük olmalarını engelleyen bir durum gibi görünse de bu göçmenlerin alışık olmadıkları iklim koşullarının olduğu ve ekinlerin yetiştirildiği yerleşim alanlarına yerleştirilmeleri onların uzmanlıklarından yeterince faydalanılmamasına ve göçmenlerin de iktisadî sıkıntı yaşamamasına yol açmıştır.

Amerikalı diplomat Raymond Hare tarafından hazırlanan raporda da bahsedildiği üzere, mübadelede Yunanistan ekonomik açıdan kayba uğrarken siyasal açıdan kazançlı çıkmıştır. Yunanistan açısından ortaya çıkan siyasal kayıplar dış müdahale ile ilgili iken bunun tam aksi Türkiye'nin siyasal açıdan kazancı, 1923-1930 yılları arasında, dış güçlerin Türkiye'nin işlerine karışmamış olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, mübadillerin millî iktisat ile bütünleşmesini kolaylaştırmak için dış borç almamış ve bu şekilde de dış güçlerin müdahalesinden uzak kalmıştır. Türkiye tarafından benimsenen devletçi korumacılık, ekonomik içe kapanma dış ilişkilerde dile getirilmişti ve bu Osmanlı siyasetinden farklı olarak Ankara yönetiminin siyasetini net bir şekilde ortaya koyar. Şüphesiz, nüfus mübadelesi sonucunda Anadolu'nun tamamen Türkleşmiş olması, bu tip müdahalelerin toplumsal temelini ortadan kaldırmıştır.

Yunanistan da karşı karşıya kaldığı göçmen kitlesi nedeniyle benzer sorunlar yaşamıştır. Ancak, Yunanistan'a giden Rumların Anadolu'ya özgü becerileri, Yunanistan'da çok sayıda endüstri kolunun kurulmasına ön ayak olmuştur. Yanında sermaye getirmeyi ve biriktirmeyi başarabilen göçmen, mülteci mahallelerinde ve yakınında yeni fabrikalar kurmuştur. Küçük bir atölye olan işletmeler kısa bir zamanda bir anonim şirketi haline gelmiştir (Hirschon, 2000: 76). Türkiye içinse aynı kıyaslamayı yapabilmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü neredeyse tümü tarımla uğraşan mübadil kitlesi göz önüne alındığında ve şehirli kesimin de iktisadî hayat üzerinde gözle görülür bir etki yaratmadığı gerçeğinden yola çıkarak bunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin zorunlu nüfus değişimine yaklaşımı daha çok iskân sorunu bağlamında olmuştur. Sınırlı kaynaklara sahip olan Türkiye, Yunan hükümetinin göçmenler için harcadığı toplam giderin yaklaşık yirmide biri olan 1.000.000 sterlinlik bir harcama yaparak kendi göç-

menlerini iskân etmeye çalışmıştır. Mübadillerin millî iktisat ile bütünleştirmesini hızlandıracak bir dış yardım girişiminde bulunmayan Türkiye, bu şekilde dış müdahalelere kendini kapamıştır (Aktar, 2004:20).

Nüfus kompozisyonunda yaşanan bu dönüşümün Türkiye'ye bazı sosyal ve iktisadî getirilerinin olduğu inkâr edilemez. Nüfusun iktisadî açıdan üretken kesimini oluşturan Ermenilerin ve Rumların Türkiye'den ayrılmaları, toptan ticaret, ithalat, ihracat, zanaatkârlık gibi önemli girişimci kesimin Türkiye'den gitmesi anlamına geliyordu (Ladas, 1932:442;TBMMZC, 1975:59) Ayrıca, Keyder, bu dönüşüm sonucu Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bölümünü kaybetmiş olduğunu ve Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip kalmadığına da işaret eder (Keyder :67).

Ancak, Türkiye'de mübadillerin iskânı meselesi, ucuz emek gücünün devreye girmesi sonucu ekonominin büyümesini sağlayacak bir mekanizma olarak yapılanmamıştır. Çünkü, mübadillerin Türkiye'ye yerleştirilmeleri sürecinde yapılan hatalar, iskânla ilgili verilen yanlış kararlar, mübadillerin üretkenliğini engellemiş bu da ülke iktisadı için önemli bir kayıp olmuştur. Meselâ, Tütün üreticisi olan mübadiller bu uğraşlarını sürdürmelerinin hemen hemen imkânsız olduğu yerleşim alanlarına iskân edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, geldikleri yerde buğday üreticisi olan mübadillere zeytinliklerin ve bağların verilmesi gibi hatalar da yapılmıştır. Bazen bu hatalar hüsrarla sonuçlanacak bir duruma ulaşmıştır. Mübadiller kimi zaman bu zeytin ağaçlarını ısınmak için kullanmışlar kimi zaman da tarımsal uğraşlarını gerçekleştirebilmek için bağları ve zeytinlikleri söküp kendilerine boş alan yaratmışlardır.

Denilebilir ki, Türkiye'de mübadillerin iskân meselesi, ucuz emek gücünün devreye girmesi sonucu ekonominin büyümesini sağlayacak bir mekanizma olarak yapılanmamıştır.

Hiç şüphesiz, iktisadî etkileşim sürecinde yerli halk da daha önce bilmediği bazı ürünleri mübadillerden öğrenmiştir. Örneğin mübadillerin yerleştirildiği liman şehri olan Mersin'de zeytincilik pek yaygın değildi. Zeytini bilmeyen yerli halktan bazılarının zeytin ağaçlarını sökmeleri gibi olayları mübadillerin anlattığı ilginç anlardan öğreniyoruz. Ayrıca, mübadelede iktisadî çehresi değişen Mersin ve çevresinde, Rumların bıraktığı arazilerin çoğu bağlıktı. Girit'ten gelenler, bu sayede Mersin'de bağcılığı ve pek yaygın olmayan zey-

tinciliği geliştirmişlerdi. Giritli göçmenlerin zeytincilikle ilgili tarımsal becerilerini Tarsus'a aktarmaları sayesinde Tarsus ekonomisinde zeytincilik, zeytinyağı üretimi daha da önemli bir hale gelmiştir.

Böylece, 1925'lerde Türkiye, gerek millî kaynaklara dayanarak gerçekleştirdiği yatırımlar ve politikaların olumlu katkıları yanında, sosyal-antropolojik yönden, Türkiye'nin koşullarına -kimi sorunlara karşın- uyum sağlayabilmiş göçmen kitlelerin de katkılarıyla, bütünüyle millî özelliği olan kaynaklarla, eski üretim düzeylerini aşmıştır. Tütün ve kuru üzümün, 1923'ten 1929'a kadar dışsattımının yüzde kırkını oluşturduğu düşünülürse, bu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmış bir nüfusun komşu bir ülkeye gitmesiyle doğan dışsattım rekabetinin boyutu kolayca anlaşılabilir (Arı,1999: 13). Nitekim en önemli üzüm üretim merkezlerinden birisi olan İzmir'de genel savaş öncesinde üzüm üretimi 62.500 ton iken, bu 1922 yılının sonunda 25.900 tona düşmüş; 1923'te 36.608'e yükselmiş; 1924'te 49.000, 1925'te 30.000 1926'da 35.500, 1927 yılında da 48.000 ton olarak gerçekleşmiştir (İstatistik Yıllığı,1929: 130). Öte yandan mübadillerin getirilmesi ve üretici duruma sokulmasıyla, ilerleyen yıllarda üzüm üretimi gittikçe artmıştır. Üretimde yaşanan düşüşü engellemek ve üretimi arttırmak için hükümet mübadillerin bu boşluğu doldurmasını sağlamak için mübadilleri bu yönde iskân etmiştir. Meselâ, Vodine, Karaferye ve Karacaova'daki bağcı ailelerin bu uğraşlarını sürdürebilecekleri İzmir'e yerleştirilmesini sağlamıştır (BCA, 272.00.11: 17.80.9) Kemal Arı da, yabancı ekonomi uzmanlarının, Rum nüfus boşalmasından sonra, özellikle Türkiye'nin Ege bölgesinin eski ticari canlılığı yitireceği yolundaki savlarını çürütmek için, millî coşkuyula yoğrulmuş çabaların önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir (Arı, 1999:14)

İKTİSADÎ FARKLILAŞMA

Zorunlu göç ile gelen mübadil kitlesinin geçim kaynaklarının, vasıflarının ve refah düzeylerinin çeşitlilik gösterdiği şüphesizdir. Daha mübadele süreci başlamadan önce Türkiye'ye gelecek mübadillerin Yunanistan'daki uğraşlarına, becerilerine göre liste ve çizelgeler hazırlanmıştı. Böylece Türkiye'ye geldiklerinde de, geldikleri yerleşim yerlerinin yöresel özelliklerine benzer bölgelere yerleştirilebileceklerdi. Mübadiller ziraat, ticaret ve zanaatla uğraşanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Mü-

badiller arasında ticaret ve zanaatla uğraşanlar, kendi kendine yetebilen zümre olmuştur. Ziraatla uğraşan kitle ise zar zor geçinebilen grubu oluşturmuştur.

Kırsal kökenli mübadillerin büyük çoğunluğu geldikleri bölgeyle benzer özellikler taşıyan yerlere yerleştirilmiş olmasalar da, bir kısmı daha önce yaptıkları tarımsal faaliyetleri sürdürebilecekleri bölgelere iskân edilmişlerdi. Özellikle birçok zorluğa ve belirsizliğe rağmen toprak dağıtımı ve hemen ardından mübadillere gerekli olan tohumluk, araç gereç gibi malzemenin de sağlanmasıyla bunların sorunları önemli ölçüde giderilmişti. Öte yandan, mübadillerin yerleştirilmesi ve iş gücü sahibi olması için yapılan çalışmaların yerel unsurlar ile başka bir ülkeden gelen ve yabancı olarak algılanan bu insanlar arasında mülkiyet sorunundan kaynaklanan çatışmalar doğmasına sebep olmuştur.

Mübadillerin geldikleri yerdeki hayat biçimlerini romantize etme eğilimleri zorunlu göçün üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın süregelmiştir. Bu savımızı doğrulayan mübadillerin söylediği ortak sözlerden biri şuydu: *Bizim Selanik'te Girit'te ne çok malımız vardı da geldik buraya, bize iki göz ev verdiler. Malımızı alamadık.* Bu yakınmalar, mübadil-hükümet ve yerli unsurlar arasındaki mülkiyet ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, mübadillerin iktisadî hayat farklılıklarının, anayurda ilişkin ortak anılarda yeri vardı ve bunu ne birinci ne de ikinci kuşak mübadiller unutmamışlardır.

Balkanlar'dan gelen bu göçmenlerin tarımsal teknoloji bakımından Anadolu'ya daha gelişmiş ürünler ve teknolojiler getirdiği de bilinmektedir. Bu açıdan Türkiye'de tarımsal üretimde, bağcılığın ve zeytinciliğin yaygın hale getirilmesinde, Giritli ve Selanikli mübadiller önemli rol oynamıştır.

Ancak, her yerleşim birimi için mübadelenin aynı şekilde olumlu sonuçları olduğu söylenemez. Bursa ve çevresinde toplanmış olan ipek sanayii 19. yüzyılın ortalarından başlayarak sürekli bir gerileme içine girmiş ve Kurtuluş Savaşı sırasında epey yıkıma uğramıştır. 1927 yılında ipek bükme ve dokumacılığında çalışan işçi sayısı yalnızca 24'dür. Bu, Rum nüfusun ayrılmasıyla hızlanan sürekli bir gerilemenin sonucuydu. 1914'te Bursa'da 41 ipek imalathanesi varken, 1926'ya gelindiğinde yalnızca 12 imalathane kalmıştı. Bunlardan üçü, Fransa'daki dokuma firmalarının ipek ipliğini karşılayan Fransızlara aitti. Denilebilir

ki, Türk ipek sanayii, Rum atölye sahipleri ve işçilerini nüfus mübadelesiyle kaybettikten sonra bir daha eski durumuna gelememişti (Keyder:83).

Türkiye'nin nüfus yapısında oluşan önemli değişikliğin etkisi iktisadî faaliyet alanlarındaki değişimde olmuştur. Bu değişim bazı yerleşim yerlerinde göze çarpar şekilde olmuştur. Meselâ Mudanya ve çevresinde mübadele öncesi zeytin ve zeytinyağı üretimi devam etmiş, kozacılık bir süre sürdürülmüş ancak diğer tarımsal faaliyetler kaybolmuştur. Bu kayboluşun bir örneğini Rum nüfusunun göçünün ardındaki rakı ve şarap üretimi alanında görmek mümkündür. Yerel İçki üretiminin uzmanlık gerektirmesi ve bu faaliyet için gerekli üzümün elde edilmesinin de bağcılık deneyimi gerektirmekteydi. Ne var ki gelen mübaddillerin ile bu üretim devam ettirilememiş ve bağlar yemeklik üzümün yetiştirilmesi için kullanılır olmuştur. Bağların yerini zeytinlikler almış ya da bağlar zaman içinde sökülerek tarlaya dönüştürülmüştür(Karakoç, 2009:190).

Ayrıca, Türkiye ve Yunanistan'da mübadelenin iktisadî sonuçları arasında farklılıklar olmuştur. Yunanistan'a mübadele ile giden Anadolu Rumları ağırlıklı olarak ticaret ve zanaatla uğraşan ve şehirde oturan kesimdir. Bunlar Yunanistan iktisadının zenginleşme ve büyüme sürecinde önemli derecede etkili olmuştur. Yiannakopolus'a göre, Yunanistan'a giden göçmenler Yunanistan için hem ucuz emek gücünü oluşturmuşlar hem de ticari bilgisi ve tecrübesi olan göçmenlerin varlığı Yunanistan için bir zenginlik kaynağı olmuştur (Yiannakopolus, 1992: 42-43).

Türkiye'ye mübadil olarak gelenler, genellikle, tarım ve çiftçilikle geçimini sürdürenlerdir. Gidenlerin yarattığı boşluğu doldurmak pek kolay olmamıştır. Öyle ki, Türkiye'de kimi zaman duvar ustası bile bulunamaz duruma gelmiştir. Meselâ, mübadele ile gelenler arasından özellikle duvarcılarının ve demircilikle uğraşanların tespit edilmesine çalışılmıştır (BCA, 272.00.11: 17.76.11).

Yunanistan da karşı karşıya kaldığı bu büyük göçmen kitlesi nedeniyle benzer sorunlar yaşamıştır. Ancak, Yunanistan'a giden Rumlar Anadolu'ya özgü beceriler ile burada çok sayıda endüstri kolunun kurulmasına ön ayak olmuştur. Yanında sermaye getirmeyi ve biriktirmeyi başarabilen göçmen, mülteci mahallelerinde ve yakınında yeni fabrika-

lar kurmuştur. Küçük bir atölye olan işletmeler kısa bir zamanda bir anonim şirketi haline gelmiştir (Hirschon, 2000:76). Türkiye içinse aynı kıyaslamayı yapabilmek pek mümkün görünmemektedir.

Mübadillerin yerleşim ve uyum süreci bir anda ve hiçbir sorun yaşanmadan gerçekleşmiş değildir. Tarıma uygun arazilerin nicel oranı fazla olmakla birlikte, mübadillere ve yerli çiftçilere yaşanabilir toprakların sağlanması bazı yerleşim bölgelerinde mübadil göçmeler ile yerli halk arasında sürtüşmeyi de arttırmıştır. Yerliler ile mübadil göçmenler arasında- aynı zamanda diğer göçmenlerin de Anadolu'ya gelişi ile araziye olan ihtiyaç- hassas bir mesele olan toprak dağıtımından kaynaklanan çatışmalar yaşanmıştır.

MİLLÎ TÛCCARIN İKTİSADÎ HAYATTAKİ YÛKSELİŞİ

Nüfus mübadelesiyle Rum nüfusun Anadolu'yu terk etmesinin sonuçlarının iktisadî sektörde kayda değer bir boşluk yarattığını daha önce belirtmiştik. Bu dönemde, ticarete girişimci sınıfın yokluğu ve gidenlerle birlikte ticarî hayatta, bilgi ve beceri eksikliğinin yarattığı sorunların yaşandığı bilinmektedir.

Yeni palazlanmakta olan Müslüman-Türk kökenli burjuvazi, iktisatta gayrimüslimlerden geriye kalan boşluğu dolduracak faaliyetten yoksundu ve 1922-1924 yılları arasında ekonomik sektörde kaybedilen insan gücü ile aynı niteliği kısa bir sürede yakalamak zordu.

Kazgan'a göre de; Millî iktisadın yeniden yapılanmasının bir ayağı yarı-sömürgeleşme sürecindeki egemen kurumların tasfiyesi idi. İkinci ayağı ise "millî burjuva" ya da "Müslüman-Türk işadamı" yaratma girişimiydi. Bütün bunlara koşut üçüncü alternatif yeni iktisadî siyasetin gerçekleştirilmesi idi (Kazgan, 1999: 73).

Millî Mücadele sonrası üretime geçilmiş bölgelerde üretilen malların pazarlanmasını sağlayacak tüccar ve girişimci kesimin yokluğu nedeniyle ciddi sorunlar yaşanmıştır. Şehirlerde ticareti üstlenen yerel üreticiler ile yabancı tüccar arasında aracı rolünü üstlenmiş olan Rum, Ermeni ve Levanten tüccarın ortadan kalkması sonucunda birçok ürünün ihracatının yapılması zorlaşmıştır. Mübadillerin Anadolu'yu terk etmiş olması, yerli üretici ile yabancı ithalatçı arasındaki bağlantıyı koparmış, dış ticarete önemli ölçüde daralmaya sebep olmuştur.

Göz ardı edilmeyecek bir yaklaşım da, Rumların ve diğer unsurların göç etmeleriyle birlikte onların mülkü olan araziler yerel düzeyde güçlü olan kişilerin eline geçti. Ancak, mübadele sözleşmesi uyarınca bu toprakların ya da terk edilen bütün arazilerin millileştirildiği ve devlet arazisi haline getirildiği kabul ediliyordu. Bunun anlamı bu terk edilmiş malların siyasî seçkinlerin himayesinde olmasıydı. Bu mülkiyet dağılımı, adeta Osmanlı Devleti'nin klasik patrimonyal biçimin işleyişiydi. Türkiye Cumhuriyeti arazi ve teşvikleri kendi önceliğinde güvendiği kişilere dağıtarak eski düzeni devam ettirmekteydi. Esasen, gayrimüslim nüfus saf dışı bırakılınca, onlara ait mülkler artık yeni devletin halka dağıtılacak kaynakları arasında yer aldı. Bu durum beraberinde yerli burjuvazinin yaratılmasını hızlandırdı. Dolayısıyla da, bu sınıfı devlete bağımlı kılmayı kolaylaştırdı.

Bunu, dünya iktisadının içinde bulunduğu koşullardan ayrı düşünmemek gerekir, dünya iktisadının koşulları ve dönemin ideolojik ruhu, anti-liberalizme ve devlet destekli bir iktisada karşı bağılılığı kolaylaştıracak şekilde bir oluşumdu.

Bütün bunlara karşın, yerli girişimcilerin Rumlardan boşalan yeri doldurmaya başladığı söylenebilir. Mili Mücadeleden sonra Batı Anadolu Bölgesinde üretim rakamlarında, özellikle kuru üzüm, kuru incir, tütün, zeytinyağı, pamuk gibi ürünlerde savaş öncesi üretim miktarlarına ulaşıldığı vurgulanmaktadır (Koraltürk, 1996-1997:197).

Şüphesiz, giden Rumların ve diğer azınlıkların yerini millî tüccar ile doldurma süreci, Türk İşadamları kesimin doğuş ve palazlanma süreci ile örtüşmektedir. Keyder'e göre de, savaş yılları sırasında Ermeniler ve Rumların "ülkeyi terke" zorlanması, kalan Rumların da zorunlu nüfus mübadelesi ile gitmesi, onlardan geriye kalan mülklere ve ekonomik olanaklara el konulmasında ve yerli bir kapitalist sınıfın palazlanmasında etken olmuştur (Keyder, 1982: 36).

Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile iktisadi sektörde yaşanan bu dönüşümle devlet eli ile işadamı oluşturulmuş, devlet-işadamı ilişkisinin günümüze değin sürmesine yol açmıştır.

Mülkiyet ile ilgili düzenlemeler, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından açıklayıcıdır. Osmanlı döneminin burjuvazisi büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşuyordu. Aynı zamanda bu gurup devletin modernleşme girişimlerinin arkasındaki güçtü. 19. yüzyıl dün-

ya iktisadî, yabancı tüccarla köylüler arasında aracılık eden bir yerel burjuvazi yaratmıştı. Doğmakta olan burjuvazi ve orta sınıf iktisadî ve sosyal gelişme açısından da aşama kaydediyordu. Yeni ortaya çıkan sosyal yapıda Müslümanlar geride kalmıştı. Bu açıdan nüfus mübadelesinin kaçınılmaz bir sonucu, ülkenin iktisadî ve sosyal olarak modern kesimi ülkeden ayrılmıştı. Beraberinde ortaya çıkan iş alanlarını hızla kullanan Türkiye Cumhuriyeti Müslüman iş adamları devlete bağımlı olarak kaynakları, ticaret ağlarını ve siyasal seçkinleri oluşturmuşlardı.

SONUÇ

Nüfus mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde hem devlet-toplum hem de buna bağlı olarak iktisadî farklılaşma açısından belirleyici öneme sahiptir. Savaşa giren ülkelerin nüfus ihracı yoluyla kendileri için tehdit olarak gördükleri toplulukların topraklarını kontrol altında tutabilmek amacıyla arındırmaları bilinen bir gerçektir. İnsanların topluca yerlerinden edilmelerinin meydana getirdiği sonuçlar da kendi içinde farklılıklar gösterir.

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanmış olan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ile gerçekleşen Nüfus Mübadelesinin yarattığı hassas sorunlar da son derece önemlidir.

Türkiye'nin bu zorunlu göç deneyiminde; 400.000 kişilik bir kitlenin kısa bir süre içinde yerleştirilmesi ve üretici duruma getirilmesi oldukça zordu. Bu durum beraberinde iktisadî sorunları da doğurmuştur. Mübadillerin geçinme biçimleri hakkında yeterli bilgi olmaması, bu göçmenlerin el yordamıyla yerleştirilmesi sorunları daha da büyütüştür. Mübadillerin iskânı hem tüm halk üzerinde büyük maliyete hem de ekonomik uyum sorunlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda, Yunanistan'da yaylada yaşayan mübadillerin ovalara, kıyıda gelen mübadillerin dağlık alanlara yerleştirilmesi, mübadillerin ekonomideki etkinliğini kısıtlamıştır.

Mübadele ile ticaret ve bankacılığın zarar görmesinin dışında, Türkiye'den işadamlarının yanı sıra siyasal seçkinleri oluşturan Hıristiyan nüfusun da ayrılması, devlet kurumlarının işleyişinde karışıklığa yol açmış ve yeni bir bürokrasinin kurulmasını zorunlu kılmıştır.

O günkü dünya koşullarında gerçekleştirilen nüfus mübadelesiyle, Osmanlı Hıristiyan nüfusun tasfiye edilmesiyle Osmanlı burjuvazisi bir nevi ortadan kalkmıştı.

Bu yazının başında, mübadillerin iskânı meselesinin Yunanistan'ın aksine Türkiye'de iktisadın büyümesini hızlandıracak bir şekilde ele alınmadığını belirtmiştik. On yıllık savaş sonunda ülkenin içinde bulunduğu şartlarda; yanmış yıkılmış evler, şehirler ve evsiz insanlar ve diğer taraftan yeni bir ülkeye yerleşme çabasında evini sırtına yüklemiş insanlar vardı. İşte bu şartlar altında Ankara hükümetinin, mübadillerin yerleştirilmesinde toplumsal/iktisadî sorunların çözümünde sağlıklı kararlar ve şartlarla bir hassasiyet geliştirmek konusunda da başarılı olduğu söylenemez. Dolayısıyla da, mübadillerin "el yordamı" ile gerçekleştirilen iskânlarında yayla insanının ovalara, kıyıda gelenlerin dağlık bölgelerdeki arazilere yerleştirildikleri gerçeği inkâr edilemez.

Böylece iskân sırasında yapılan hatalarla belli bir ürünün üretiminde uzmanlaşmış mübadillerden bazılarının bu uzmanlıklarını sürdüremeyecekleri bölgelere yerleştirilmeleri sonucu, tarımsal üretimde ciddi kayıplar da gözlenmiştir.

Nitekim, azınlıkların iktisadî sektörde açtığı boşluğun doldurulmamış olması ve 1929 Dünya İktisadî Bunalımının ticari hayatta yaratmış olduğu çöküntü ile, devletin seçkin kesimi kendine yeterli ve içine kapalı bir ekonomik gelişme modeline yöneldi. Özetle azınlıkların yerinin "millî tüccar" ile doldurulması beraberinde Türk işadamları kesiminin doğuşu demektir. Azınlıkların yerinin bu yöntemle doldurulmuş olması, Türkiye'de devlet-İşadamları ilişkisini de belirleyici kılmıştır.

Hiç şüphesiz mübadillerin Türkiye iktisadına katkısı da önemli boyuttadır. Sonuç olarak, mübadele bir yandan daha türdeş bir toplumsal yapıyı amaçlarken, aynı zamanda mübadillerin yeni ekledikleri topluma deneyimlerini aktarmalarını da sağlamıştır. Meselâ, Drama'dan gelen tütüncü kafilesinin Adana ve Trakya'ya yerleştirilmesinin bu mübadillerin üretimdeki deneyimlerini bölge halkına aktarmalarını sağladığı katkısı açısından önemlidir (BCA, 272.00.11: 18.84.13). Türkiye'ye gelenlerin Türk ekonomisine ve Türk millî kimliğinin şekillenmesine olumlu katkıları olduğu büyük bir kesinlikle dile getirilmelidir (Emgili, 2006:501-525).

KAYNAKÇA

A-BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Fon Kodu: 272.00.14, Tarih: 27 Mayıs 1340, Yer No: 76.31.21.

BCA, Fon Kodu: 272.00.11, Tarih:17.4.1924, Yer No: 18.82.12.

BCA, Fon Kodu: 272.00.11, Tarih: 11.2.1924, Yer No:17.76.11.

BCA, Fon Kodu: 272.00.11, Tarih: 26.05.1924, Yer No:18.84.13.

A-RESMİ YAYINLAR

İstatistik Yıllığı, II, Ankara, 1929.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), D.II, C.IX, Ankara, 1975.

B-KİTAP VE MAKALELER

AKTAR, Ayhan (2004) *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları: İstanbul.

ARI, Kemal (1999) "Millî Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih*, 18, Ağustos, 12-14.

ARI, Kemal (2009) *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Dr. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları: Bursa, 147-176.

EMGİLİ, Fahriye (2005) "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Mersin'in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri", *Tarih İçinde Mersin Kolokyumu II*, Mersin Üniversitesi Yayınları: Mersin, 136-142.

EMGİLİ, Fahriye (2006) "Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler Ve Bu göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Etkileri", *9. Askeri Tarih Seminer Bildirileri*, 22-24 Ekim 2003, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: Ankara, 501-525.

HIRSCHON, Renee (2000) *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul

KARAKOÇ, Fulya Düvenci (2009) "Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu": Trilye /Zeytinbağı)de Ekonomik ve Sosyal Yaşam", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Dr. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları: Bursa, 179-194.

KAZGAN, Gülten (1999) *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul

KEYDER, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları: İstanbul.

KEYDER, Çağlar (1982) *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları: Ankara

KORUM, Uğur (1982) "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara

KURMUŞ, Orhan (1974) *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları: İstanbul, 108-112.

LADAS, Stephan (1932) *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York

ÖKÇÜN, Gündüz (1971) *1923 Türk İktisat Kongresi*, Ankara

PENTZOPOLUS, Dimitri (1962) *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris

YİANNAKOPOLUS, G.A. (1992) *Refugee Greece*, Center for Asia Minor Studies: Athens

KORALTÜRK, M (1996-1997) "Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2, (6-7), 183-198.

